

JOZEF STRZYGOWSKI

7. Mart 1862—7 Ocak 1941

ERNST DIEZ

Strzygowski, bir çuha fabrikatörü ile orta halli bir Alman ananın oğlu olarak, 7 Mart 1862 de Avusturya Silezyasında, Almanca - Çekce konuşma sınırı üzerinde, Bialitz civarında, Biala şehrinde doğdu. Yena'da liseyi bitirdikten sonra, babasının arzusu ile, fabrikaya girerek iki senede dokumacı ustası oldu. Fakat, bu meslek kendisini tatmin etmediğinden, 1882 de üniversiteye başladı ve 1885 te de Münih'te felsefe doktoru ünvanını aldı. Başlıca hocalarından biri, eski Hıristiyan sanatıyla uğraşan Prof. Dobbert, ona doktora tezi olarak "İsanın vaftizi İkonografisi" ni verdi. Strzygowski, bu mevzuu inceleyen, Doğu ve Surye tesirlerini ortaya çıkardı. Bunu takip eden dört yılı, Strzygowski Roma'da geçirdi ve 1887 de Viyana Üniversitesinde doçentlik imtihanını verdi. Roma'da Rus kolonisinin ileri gelenleriyle ve tanınmış arkeolog Helbing'in karısı Rus prensesiyle dost oldu. Bu kadın Rus lisanı ve Rus sanatı üzerine onun dikkatini çekti. Bundan sonra Atina'ya gitti ve Athos manastırını ziyaret etti. Atina'da arkeolog Kavvadias, ona, Akropolis üzerinde klâsik antikiteden sonraki devri incelemesi için kolaylıklar gösterdi. Bu husustaki çalışmaları "Atina Tebliğlerinde" "Eski Bizans'da Akropolis" adıyla çıktı. Bundan başka "Roma Quartal Dergisi"nde 1890 da "Yunanistanda eski Hıristiyan sanatının bakıyeleri" üzerine bir yazısı çıktı. Bundan biraz sonra, Nicäa'ya (İznik) hareket etti. O zaman bu şehirde 8. asır başlarından kalma mozayikleri ile tanınmış Koimesis kilisesi bulunuyordu. Bu kilise 1922 de milli mücadelede, Türk-Yunan çarpışmalarında, yıkılmıştır. Buradan Ermenistana gidip Eçmiyazin manastırında bulunan minyatürlü bir incil üzerinde çalışarak, 1892 de çıkardığı "Bizans Âbideleri" nin birinci cildinde bu çalışmalarını yayınladı. Prof. Forschheimer'le birlikte çıkardıkları "İstanbulda Bizans su depoları", bu serinin ikinci cildi meydana getirdi.

Üçüncü ciltte, Graz'daki eu eski talebelerinin iki yazısı çıktı: Johannes Quitt'in "Ravenna'da San Vitale mozayikleri" ile Ernst Diez'in "Der Wiener Dioskurides"i. Bu sonuncu eser nebatlardan bahseden bir el yazmasıydı; altıncı asırda Bizans prensesi Juliana Anicia'nın siparişi üzerine, İstanbulda yazılıp minyatürlerle süslenmişti ve Viyana Saray Kütüphanesinde saklanıyordu. Bu tarihten birkaç yıl önce Strzygowski, iki eser daha; "Cimabue und Rom" ile "Die Kalendarbilder des Chronographen von 354"i hazırlamış ve bunları 1888 de neşretmişti. Bu yazılarıyla Strzygowski Bizantinist olarak tanındı ve 1892 de Münih'te, Krumbacher tarafından "Byzantinische Zeitschrift" tesis edilince, orada, yirmi sene müddetle hep Doğu ile alâkalı arkeolojik yazılar yazdı. 1894—95 kışında, Strzygowski, Mısır'a giderek bu memleketin Hıristiyan sanatıyla uğraştı. Taşçıları Kıptilere nisbetle "Kıptî Sanatı" (Koptische Kunst) diye tanıyan bu sanat, bilhassa dokumaları ile meşhurdur. Antikitenin son zamanlarına ait olan figürlü orniman-sanatı üzerindeki tesiri yönünden ilgi veren bu sanatın bakıyeleri, memleketin kumlu topraklarında bozulmadan saklanarak zamanımıza kadar gelmişlerdir. Strzygowski 1900 de çalışmalarına orada devam etti ve Berlin müzeleri müdürü Wilhelm Bode'nin arzusuyla, Berlin müzeleri için Kıptî Antikitesine ait bir koleksiyon topladı. Daha bu senelerde dramatik başkleriyle büyük heyecan uyandıran iki eseri intişar etti. Bunlardan biri elli sahifelik bir yazı "Doğunun kucağında Hellas" diğeri kırmızı bir cilt içerisinde çıkan "Doğu veya Roma" adlı kitaptır. Her ikisi de Roma hastalarına karşı bir mücadeleye daveti ifade ediyordu. Düşman kısmen bir hayalden ibaretti. Kopt kumaşlarını Roma işi, yahut Palmyr'de bir Katakomb'un resimlerini Roma resimleri olarak göstermek hiç kimsenin aklından geçmemişti. Fakat Prof. Wickhoff'un "Wiener Genesis" üzerindeki çalışmalarında, Yunan medeniyetinin Hıristiyanlık devrine (4. — 5. asırlar) ait olan bu el-yazmalarıyla içindeki resimlerin —bu resimlerdeki manzaranın Napoliyi hatırlatması dolayısıyla— İtalyada yapılmış olmasını kabul etmesi ve bu husustaki fikirlerinin Antik ve Roma - Pompei resim-sanatı hakkındaki görüşlerine esas teşkil etmesi, bundan başka Viyanalı Prof. Alois Riegl'in kavimler-muhacereti zamanına ait buluntuları (Spätromische Kunstindustrie) başlığı altında neşrederek, bu eserin iki yüz sahifelik önsözünde, Klasik sanatla son Roma devlet sanatı arasındaki tezadı "haptische" (dokunulabilir) ve "optische" (görülebilir) tabirleriyle vasıflandır-

ması ve o zamandanberi bu tâbirlerin sanat tarihinin kılavuz motifi olması ve nihayet bütün bu sayılan vakıaların neticesinde Viyana Mektebinin takındığı tavır (Strzygowski o zaman Graz'da bulunuyordu), onu mücadelecî bir durum almağa sürükledi. Her iki Viyanalı Profesör, Riegl ve Wickhoff, hasta idiler ve nisbeten genç sayılabilecek bir çağda, elli yaşlarında öldüler. En büyük eserleri, Wickhoff'un "Wiener Genesis" i ile Riegl'in "Stilfragen" ve "Spätromische Kunstindustrie" si sanat tarihinin meydana getirdiği en mühim eserlerden olup, sanat tarihiyle uğraşanların ihmal edemeyeceği kitaplardır.

Strzygowski, Hellenistik ve ilk Hıristiyan sanatı üzerinde Doğu'nun tesirini gören biricik sanat tarihçisi değildir. Rus âlimi Ainalow'un "Hellenistic Origins" adıyla 1900 de çıkan kitabı onun üzerinde büyük bir tesir bırakmıştı. Strzygowski bu yazılarıyla her şeyden önce şöhrete kavuşmuştu ve bunu istiyordu da. Kahirede, bir çok cilt tutan "Catalogue générale des antiquités égyptiennes" adlı eserin "Kıptî sanatı" cildini de o hazırladı. Bundan başka, "Hellenistische und Koptische Kunst in Alexandrien" (1901) adlı eseri yazdı. Berlinde bulunan Direktör Bode kendisinden o zamanlar doğu seyahatinde bulunan Alman İmparatorunun vasıtasıyla Sultan Abdülhamitten rica edebileceği sanat eserlerini bildirmesini istemişti. Strzygowki Şeria nehrinin doğusunda, cephesi beş metre yüksekliğinde ve yirmi metre uzunluğunda muhteşem tezyinatlı bir frizle kuşatılmış bulunan «El Mşatta» çöl şatosunun harabelerini gösterdi. Sultan Abdülhamit, 1873 de Tristram adında bir İngiliz tarafından keşfedilip seyahat kitabı "The land of Moab" da tasvir edilmiş olan, Moab ülkesinin bu harabelerini, cömertce, İmparatora hediye etti. Taş cephe 1893 de bir harp gemisiyle Hamburg'a, oradan da yük sallarıyla, Elbe ve Havel üzerinden Berline taşındı ve Havel'in kollarından biri üzerinde bulunan Kaiser Friedrich Müzesine yerleştirildi. Hangi devrin malı olduğunu bilmeden, Strzygowski, bu muhteşem cepheyi, tezyini-plastiğin bu en güzel ve sanat tarihi bakımından en kıymetli Emevî devri âbidesini, Berline getirtmişti. Şükran borcu olarak neşir hakkı ona verildi. Yazısı 1904 tarihli "Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen" de çıktı. Bu şato zamanında, çölde tamamlanmadan terk edildiğinden hiç bir kitabe taşı mı yordu. Arkeolog yardımcıları, yapı tekniğine ve orniman - süslemelerine bakarak, tarihini bulmaya memur edilmişlerdi. Strzygowski bu tarihi 400-600 arası olarak tespit etti ve 200 senelik bir pay bıraktı. Max van Berchem, Clermont, Ganneau ve Dussaud gibi, Doğu ile uğraşan

âlimler yapıyı Lahmid hanedanına mal ettiler. Bu hesaba göre daha dördüncü asırda inşa edilmiş olması lâzım geliyordu. Buna mukabil, Brünnow ve Musil yapıyı Gassanî menşeli olarak kabul ediyorlardı. Bu ileri geri tahminler ancak Berlinli prof. Becker'in yapıyı Emevî'ler devrine koymasına ile sona erdi. Bu teşhisin doğruluğu, sonradan arkeolog Herzfeld'in «Der Islam» (1910 cilt I) dergisinde çıkan "Die Genesis der islamischen Kunst und das Mşatta problem" adlı çalışmasıyla isbat edilmiş ve oryantalist H. Lammens'in arap kaynakları üzerindeki araştırmalarıyla da teyid edilmiştir. Kuvvetli bir ihtimalle yapının Emevî halifesi Velit II tarafından başlandırıldığı veya hiç değilse, onun tarafından devam ettirildiği tespit edilmiştir. Velit II bir sene devam eden halifelik zamanından sonra, çok ağır şartlar altında çalıştırılan amelelerin bir isyanında, 744 te öldürülmüştür. Böylece, 8. asrın ortası tarih olarak belirtilmiş bulunuyordu. Strzygowski kendi bulduğu tarihin kabul edilmeyişine çok kızdı, ihtisas mecmualarında çok şiddetli bir münakaşa başladı. Berlinle Viyana arasında bombalar uçtu, fakat bu fikir mücadelesinde hiç kimse ölmedi; yaşamının daha o zamanlarda bir tadı vardı. Sanat tarihi o sıralarda, hakikaten çok canlı ve hareketli hâdiselere sahne oluyordu. Strzygowski kendi tesbit ettiği tarih üzerinde — ortaya attığı bütün iddialarında olduğu gibi — hayatının sonuna kadar ısrar etti ve o zamandanberi her yazısında münasebet düştükçe muarızlarına hücum etmekten geri kalmadı. Benim de 1915 te çıkan "Handbuch der islamischen Kunst" adlı kitabımda, doğru olana hakkını vermekliğimi hiç bir zaman tamamiyle affetmemiştir. O zamanlarda ben Viyana üniversitesinde onun assistanı bulunuyordum (kendisi 1809 da, Wickhoff ölünce, oraya tayin edilmişti) ve bir asistan olarak insan hocasına karşı gelmemelidir! Fakat ben daha evvel, Berlinde Kaiser Friedrich Müzesinin islâm kısmında, asistan olarak, iki sene müddetle Mşatta'nın cephesini boşuna karış karış incelememiştim. Çok seneler sonra bile, vakitsiz ölen genç meslektaşım Glück, bütün bir sömester seminer çalışmalarında, bir çok talebeye, Mşatta'nın Emevîler devrinden değil, daha eski tarihlerden kalma bir eser olduğunu kabul ettirmek zorunda kalmıştı. Tabii bütün bunlar fayda etmedi. Bu gün bütün mütehassıslar tarafından yegâne doğru tarih olarak Emevîler devri kabul edilmiştir. (Bu mesele ile daha yakından meşgul olmak istiyen, İslâm Ansiklopedisinin Mşatta için yazılmış ek cildini Üniversite kütüphanesinden kolayca temin edip okuyabilir).

Mşatta üzerindeki bu çalışmasından önce Strzygowski, 1903 de

“Küçükasya, sanat tarihinin yeni bir ülkesi” adı altında bir kitap yazmış ve bu eser de başlığı vüzünden çok gürültü çıkarmıştı. Şimdi, her tecrübesiz sanat tarihçisi, bir kitapta yeni bir ülke keşfeden ve onu tavsir eden her arkeoloğun, daha önceden oraya gitmesi lâzım geldiğini düşünecektir. Fakat böyle düşünenler, Strzygowski'yi hiç tanımayanlardır. O Küçükasyayı, İrani ve Mezopotamyayı görmemişti; yalnız Egedeniziyle, Akdenizin sahil ve sahile yakın şehirlerini ve Ermenistanı biliyordu. Anadolunun Hıristiyan âbideleri hakkındaki eserini Mr. Rawlinson ve Miss Bell gibi seyyahlardan topladığı fotoğraflar üzerine yazmıştı. Elbette bu tarzda yazılan eserlerde her şeyin doğru olması imkânsızdır. Fakat bunlarla bir hareket noktası verilmiş bulunuyordu. Strzygowski bu kitabında, sadece Hıristiyan yapı-harabelerini ele alıyordu, Türk mimarîsi o zamanlar daha bahis mevzuu olmuyordu.

Strzygowski Hıristiyan ve Bizans mimarîsi ile sanatından başka, göçler-devri sanatıyla da ilgilendi. Müzelerimizde bu sanata ait binlerce maden eşya ve altın işi bulunuyordu. Bu çalışmalarını, Arnavutlukta bulunan ve üzerinde neşriyat yapmak için kendisine emanet edilen bir altın işi hazinesini vesile yaparak, bir kitap içerisinde topladı. Kitaba “Altay - İran ve kavimler - göçü” (Altai-İran und Völkerwanderung) adını verdi ve küçük ad olarak altına “Ziergeschichtliche Untersuchungen über den Eintritt der Wander-und Nordvölker in die Treibhäuser geistigen Lebens” (Leipzig 1917) ibaresini yazdı. Kitabın bu defa romantik bir adı vardı ve içerisinde Altay vadilerinden, Obi ve İrtişin kaynaklarından, Maveraünnehir ve Türkistan üzerinden İran yaylalarına ve buradan da “Kültür evlerine” göç eden Ortaasyalı Türk Boyları epik bir dille tasvir ediliyordu. Strzygowski'nin kültür evleri dediği yerler, doğuda Çin, güneyde Hind, Mısır, Sûriye ve Mezopotamya olmak üzere, Transasiatik stepler mıntikasının güneyinde bulunan kültür memleketleridir. Strzygowski'ye göre bu ülkeler, çok erken çağlarda, ahşap yapıdan taş yapıya geçmişlerdir. Hakikatte bunu yalnız Hindistan için söyleyebiliriz. Buna mınkabil Babil ne ahşap ne de taş yapıyı tanımıştır. İnsan figürü bu sanatta, Strzygowski'ye göre, tarihî devirde büyük bir rol oynamıyordu. Stepler mıntikasının göçebe halkı, figürlü resim tanımıyorlardı, sanatları orniman'dı. Bu kitapta bu sanat nev'i incelenmektedir. Eski Türk sanatı için, bu kitap çığır-açan bir eserdir. Burada Strzygowski, ilk defa olarak, sanat tarihinde mâden ve çadır sanatını münakaşa ediyordu. Bu kitap yalnız Türk göçebe sanatını değil, bütün göçler-devri sanatını, bundan otuz

yıl önce tanıdığı ölçüde, inceliyordu. Strzygowski bu kitabında, kuzeyli göçebe milletlerin sanat sahasındaki rolleri meselesini ortaya atıyor ve buna cevap olarak da, Türkleri, Altaylardaki yurtlarını, onların mâden ve çadır sanatlarını gösteriyor. Bu sanat hakkında doğu Türkistanda ve Tun Huang'da bulunan budist mağara mâbetlerinde, hâlâ tesadüf edilebilen çadır biçimindeki türbelerle resimlerin yardımıyla bir fikir edinmek mümkündür. Strzygowski bilhassa geometrik filiz motifini (Ranke), tezyinatlarının ana şekli olarak Türklere mal etmektedir. Bundan başka, Strzygowski, Sakalar ve Ariler üzerine dikkati çekiyor ve yan yana sıralanan örgü nümûnelerini, tezyinatta çok satırlı olmak vasfını ve birbiri içine giren daire motiflerini de onlara mal ediyor (meselâ, Kayruvan minberi). Kuzeydeki bu göçebe kavimlerin meydana getirdikleri halk sanatı, Sakaların filiz-ornimanı (Rankenornament) ile örgü-ornimanı (Flechtbandornamentik), kısaca göçebe kavimlerin bütün mâden, ağaç ve çadır sanatında rastlanan tezyinat, 9. asırdan itibaren "Kültür ve sanat evlerinde" ve bilhassa burada hâkim rolü olan İslâm sanatında ortaya çıkıyor ve bu suretle bunlara, meselâ 9. asır Abbâsî halifelerinin baş şehri Samerra'da, duvar tezyinatı olarak rastlıyoruz.

Göçebe boyların kültür memleketlerine akınları, yalnız Asya'ya inhisar etmedi, Avrupada da devam etti. Fakat, Avrupada Hıristiyanlığın meydana getirdiği figürlü sanat hâkimiyeti elden bırakmadı ve göçebe boyların orniman sanatı arka plâna atıldı. Yukarı İtalyada Langobard sanatı buna iyi bir misaldir: burada, şerit-tezyinatı ancak yüz sene kadar bir zaman devam edebildi ve sonra tamamiyle kayboldu. Buna karşılık, insan tasvirine düşman olan İslâm sanatında, bu tezyinat, monumental mimarîde de devam etmiştir. İslâm yapı tezyinatı göçler-devri sanatının âdeta bir müzesi gibidir. Strzygowski "Altai-İran" da Germen çevresini de ele alıyor ve İskandinavdaki ahşap mimarî ile prens mezarı olarak kullanılan Viking gemilerinin zengin tezyinatına işaret ediyor.

Strzygowski, kitabında tekrar "Türkler" bahsine dönerek 8. asır Orhon kitabelerinden Radloff'un tercüme ettiği bir parçayı ele alıyor. Burada hakan halkına şu vasiyette bulunuyor: "Eğer oraya (kültür vahalarından biri kaskolunuyor) göçersen, Türk halkı, senin için kaybolmak tehlikesi vardır. Fakat Ütügen'ler ülkesinde kalıp kervanlar gönderirsen, hazineleri olmadığı gibi dertleri de olmıyan Ütügen dağlarında oturmakta devam edersen, ebediyen birliğini muhafaza edersin." Bu, yüksek yayladaki gamsız devirlere karşı duyulan hasretin son şar-

kısı idi; Bu hasreti diğer göçebe kavimler, Germenler ve Araplar da hissetmiş ve yaşamışlardı. Strzygowski “Böyle ihtarların ve ikazların lüzumlu olduğu âna kadar”, diyor “göçebeler ve kuzeyliler verici idiler. Fakat kendi hayat tarzlarını ve yerlerini bırakır bırakmaz, münasebette buldukları kültür vahalarının içinde eriyip kayboldular. Sonradan Selçuklar ve Osmanlılar da başka türlü hareket etmemişler ve doğu İrandan, Suriyeden aldıkları İslâm kaynaklı sanat-şekillerinin taşıyıcısı olmuşlardır. Sanat gelişmesinin üzerinde Türklerin hususî bir tesiri, Asyanın çayır ve av mntakalarına bağlı kaldıkları ve kervanlar yolladıkları müddetçe olmuştur.” Strzygowski'nin en mühim eserlerinden biri olan “Altai-İran” hakkında söyleyeceklerimiz bundan ibaret kalacak. Bundan az sonra, senelerdenberi hazırlanan diğer mühim bir eseri çıktı. “Ermeni yapı sanatı ve Avrupa” (Die Baukunst der Armenier und Europa, Wien 1918 II Bd). Bu büyük eser, Strzygowski'nin, 1913 de, talebesi Dr. Glück'le beraber, Ermenistanda yaptığı altı haftalık bir tetkik seyahati üzerine yazılmıştır. Hıristiyan Ermenistan ve Gürcistanda, milâdın ilk senelerinden beri, eski geleneğe dayanan, taş ve harç malzeme ile meydana getirilmiş bulunan bir kubbe mimarîsi gelişmiş ve bu mimarî aynı devirde çeşitli merkezî Konch (Apsid) yapılarıyla kilise yapılarının doğmasına sebep olmuştu. Bu mühim kitap üzerinde fazla durmayacağız. Eserde muharririn şiddetle tenkit edilmesine sebep olan bazı hatalar, bilhassa tarih yanlışları mevcuttur. Fakat yapılan işin büyüklüğü karşısında bunlar çok ehemmiyetsiz kalırlar.

Fr. Sarre'nin, 1888 de ve sonraki yıllarda bir sıra mühim yapı-âbidelerini neşretmek suretiyle tanıttığı İran sanatı ile Strzygowski çok eskidenberi meşğul bulunuyordu. Strzygowski Doğu İranda (Horasan) yapılacak yapı ve tezyinat tarihi araştırmalarıyla pek çok şeylerin aydınlanacağını umuyordu. Sonradan, ben de oraya, sanat tarihi enstitüsünün tavsiyesile, bir geologla beraber, 1912 sonbaharında seyahat ettim. Strzygowski burada bâzı Ateşgedelerin (Feuerheiligtümer), hem de bunların aslı şekilleriyle ve bütün tezyinatlarıyla birlikte bulunabileceğini ümit ediyordu. Kendisi bu Ateşgedelerin, İran kubbe-mimarîsinin esasını teşkil ettiğine kâni idi. Ben Horasanda İslâmiyet devrine ait olan tanınmamış bir çok yapılarla beraber, sadece bir tane Sasanî Ateşgedesi buldum; fakat buda taş harabesi halinde bulunuyordu ve üzerinde hiç bir dıvar tezyinatı yoktu. Müteakıp senelerde bunlardan daha bir çokları bulundu ki, bunlar hakkında, İran âbideleri koruma

heyeti reisi A. Godard'ın « Athar-i - İran 1938 » adındaki “Yıllık” ında, yine kendisi tarafından yazılmış olan « Les monuments du feu » adlı makalede ve Kurt Erdmann'ın « Das iranische Feuerheiligtum » (Leipzig) ında toplu malûmat verilmektedir. Bu arada, İranda eski âteşgedelerin camie çevrildiği ve kubbesiyle birlikte İran câmi - mimarisinin, Ateşgedelerin bir devamı olduğu tesbit edilmiştir. Bu suretle Strzygowski'nin burada da işi önceden sezmiş olduğu ve muarızlarından Herzfeld'in bütün tenkit ve istihzalarına rağmen, araştırmayı doğru yola sevkettiği anlaşılmiştir.

Fakat Strzygowski, İran sanatında, başka bir şey daha sezmiş, eski İranlılarda “Zafer ateşi” (Hvarnah) tasavvurunun, İran Zerdestliğinde büyük bir rolü olduğunu görmüştü. Hvarnah, içinde ışık-ilâhı Ahura Mazda'nın tecelli ettiği sihirli bir kuvvettir ve memlekete bereket getirir. Strzygowski'nin dikkatini bu mese'e üzerine İsveç teoloğu papas Söderblom çekmişti ve buun üzerine o da Almau, İsveç, İngiliz dillerinde çıkan (Ursprung der christlichen Kirchenbaukunst, 1920) adlı kitabında bu meselenin münakaşasını yapmıştı. Bu tarzdaki dinî tasavvurların resim sanatına intikal etmesi pek nadirdir. Strzygowski bu tasavvurları nebat-tezyinatında arıyor ve biraz ileri giderek, Mşatta'nın cephesi ile Van gölü kenarında, Ahtamar kilisesi duvarlarının üzerindeki hayvan ve nebat frizlerini de Hvarnah tasvirleri olarak kabul ediyordu. Bununla beraber ben, Baktriyan dağlarında bulunan ve Hackin tarafından neşredilen kaya-resimlerinde sağlam bir misâl buldum. Bu resimde bir Sasanî kiral nâibinin başı üzerindeki haleden etrafa hayvanlar sıçramaktadır. Bu resim sihir ve kudret tasavvurunun, bize kadar intikal eden pek nadir bir numunesidir. Bundan başka Topkapı Müzesinde, bir acem elyazmasında sonraki Avesta metinlerinde tasvir olunan “mukaddes İran manzarası” bir çok minyatürlerde resmolunmaktadır. Bu suretle Strzygowski âbideleri görmediği halde, doğruyu burada da daha önceden sezmiş bulunuyordu.

Strzygowski'nin Asya sanatı üzerine, bu eserlerinden başka toplayıcı mahiyette bulunan şu iki eseri daha çıkmıştır. “Asiens bildende Kuust in Stichproben” (Wien 1930) ve “Asiatische Miniaturenmalerei” (Klagenfurt 1932).

Strzygowski, Doğuya ait meseleler üzerinde kâfi derecede oyalandıktan sonra, dikkatini şimale çevirdi. Şimalin tezyinî sanatı, uzun zamanlardan beri, onun alâkasını kendi üstüne çekiyordu. Dergilerde çıkan sayısız yazılarından başka, enstitüsü talebesinden bazılarıyla birlik-

te “Der Norden in der bildender Kunst” ismiyle neşrettiği bir kitapta şimalin ahşap mimarisi, tunç sanatı ve ağaç tezyinatının çeşitli meselelerini incelemiştir. Eski İngiliz ve İskandinav kilise mimarisi üzerine yazdığı diğer bir eser “Early Northeuropean church art and wood architecture” (1928) adını taşır. Strzygowski son senerinde, iddialarıyla biraz ileri gitti ve bu arada en eski şimal sanatının kutup çevresinin buzları altında bulunabileceğini tahayyül ederek, binlerce yıl önce buraların donmamış olduğunu iddia etmeye başladı. Bundan başka “Nordischer Heilbringer und bildende Kunst” (1939) gibi, romantik adlı bazı kitaplar daha çıkardı. Ölümünden sonra neşredilen “Europäische Kunst” toptan bir hesaplama olup, üzerinde uzun zaman çalıştığı bir eserd. Pek çok orijinal tarafları olan bu eserde Strzygowski, muarızlarına hücum eder. Bu romantik görüşler ve hayali buluşlar, Strzygowski'nin son elli yıl içinde yaptığı büyük hizmetleri küçültmez. Kendisi bir talih eseri olarak Almanyanın çökmesini görmeden öldü (7 Ocak 1941).

Strzygowski'nin araştırmacı olarak ehemmiyeti, her şeyden önce sanat tarihinde hiç yorulmak bilmeden yeni ülkeler keşfetmesinde aranılmadır. O zamana kadar yalnız Batı Avrupayla uğraşan sanat-tarihini genişleterek umumî bir sanat tarihi haline getirmek onun gayesiydi. Böyle bir sanat tarihi, üniversal insanlık tarihinin bir kısmını, hatta en mühim kısmını teşkileder. Zira en küçük tunç işlerden en büyük mimarî âbidelere kadar sanat eserleri, insanlık tarihinin göze görünen yegâne işleridir. Buna mukabil üniversal tarih görüşü de, Strzygowski'nin daima göz önünde bulundurduğu mukayeseli sanat-tarihine bir temel teşkil eder. Mukayese edebilmek için, Asya sanatının muhtelif sahaları hakkında, en ince noktalara kadar giden geniş bir bilgiye lüzum yoktu. Çünkü burada mühim olan şey tiplerin mukayesesiydi, şekil beraberliklerinin ve ayrılıklarının gösterilmesi lâzımdı. Ancak mukayeseli bir sanat-tarihi bize, insanlığın sanatta hangi ana tiplerini meydana getirdiğini, sanat yaratmasının en son mânasını, çeşitli insan topluluklarının zihniyetini ve bunların karşılaştığı aşılmaz hudutların nelerden ibaret olduğunu gösterebilir. Bu suretle meselâ Hind mâbet mimarisini, İrânın ve Avrupanın dinî mimarisiyle mukayese edersek, kütle mimarisiyle mekân mimarisi arasındaki tezat ortaya çıkar. Hintliler mâbet mimarisinde kütle mimarisinden öteye geçememişlerdi, yani yapı zihniyetleri Megalitikler'in seviyesinde kalmıştı. Bundan çok mühim bazı neticeler çıkabilirse de, burada bun-

ların üzerinde durmıyacağım. Ermeni mimarîsi üzerinde yapılan araştırmalar, aynı zamanda Hint-Avrupa fikir tarihinin bir bahsini araştırmayı ifade edeceğinden, Strzygowski kitabına “Ermeni sanatı ve Avrupa” adını vermiş ve Avrupa mimarlığıyla esaslı mukayeseler yapmıştır. Diğer taraftan Çin sanatı bize, Çinlilerin fikir ve dünya - görüşlerini “manzara - resimleriyle” ifade ettiklerini öğretiyor. Halbuki Avrupada figür - ressamlığı çok daha mühim bir yer alır, İslâmdaysa sanat-iradesini en uygun şekilde ifade eden sanat “Orniman” dır.

Strzygowski'nin ikinci büyük hizmeti, sistematik bir araştırma için, aşağıda kısaca gösterilecek olan bir metot kurmuş olmasıdır. Bu metot sanat eserlerinin tetkikinde bir taraflı bir görüşe düşülmemesini ve bil-hassa mevzuun sonuna kadar incelenmesini garanti ediyordu.

Viyana Üniversitesinde Sanat Tarihi Enstitüsü: Strzygowski kürsüsü

1896 yılındanberi Viyanada sanat tarihi için iki Ordinaryüslük kürsüsü bulunuyordu. Bunlardan birini ve daha eski olanını, Franz Wickhoff, diğerini Aloıs Riegl işgal ediyordu. Her iki âlim de kendi zümrelerinin parlak birer mümessiliydi. Wickhoff “Wiener Genesis” (IV. asırdan kalma Yunanca minyatürlü bir elyazması) üzerine yazdığı büyük eseriyle meşhur olmuştu, Riegl'de antik ve geç-antik orniman sanatı üzerine yazdığı ana - eserlerle tanındı. 1906 da ölen Riegl'in halefi, Anton Dvorak oldu, 1909 da ölen Wickhoff'm yerini de o zamana kadar Graz'da bulunan Strzygowski aldı. Strzygowski'nin Viyana'da kurulan sanat tarihi Enstitüsü, Üniversitenin karşısında kiralanmış büyük bir eve yerleşti. Burası yedi oda ile diyapozitifler için bir karanlık odadan tereküp ediyordu. Umumî çalışma odasında, sanat tarihi tahsil etmiye başlayanlar için, bir umumî kütüphane vardı, burada seminerler yapılıyor ve projeksyonla küçük konferanslar veriliyordu. Başlıca derslerin verildiği büyük salon, Üniversite binasındaydı. Burada çok zaman ikiyüz kadar dinleyici bulunurdu. Diğer odalardan biri Enstitü müdürünün çalışma odasıydı ve Strzygowski buraya altkatta bulunan kendi evinden hususî bir merdivenle çıkardı. Strzygowski her gün sabah saat altıda çalışmağa başlardı. Geri kalan odalarda çeşitli ihtisas sahalarına ait kütüphaneler bulunurdu. Bu kütüphanelerde Avrupa sanatından başka, İslâm, Bizans, Hint ve Doğuasya sanatları temsil olunuyor bir de sistematik kısım mevcut bulunuyordu. Bu kısımda

kitaplar, Strzygowski'nin, metodik bir sanat ilmi takibetmek için, tesbit ettiği kategorilere göre ayrılmıştı. Bunlar malzeme, teknik, mevzu, figür, şekil ve muhteva olmak üzere, beş kısma ayrılıyordu. Bu meşhurlarla sanat eserinin yapıldığı malzeme, inşa veya resmedilen mevzu, tabiattan, hayattan yahut mevcut bulunan sanattan seçilerek alınan figür, sanat eserine üslûbunu veren "şekil" ve nihayet, sanat eserinde ifade edilen ruh ve fikir kasdolunuyordu. Strzygowski Enstitüde yapılan bütün çalışmaların bu sisteme uymasını isterdi. Strzygowski pek çok sanat tarihçilerinin gelişi güzel, yalnız tanzim edilmiş sistemsiz çalışma tarzlarını değiştirdi. Metodu bir çok sanat tarihçileri tarafından benimsenilmiştir.

Enstitüde, seminer çalışmalarıyla kabiliyetlerini gösteren ileri sömesterlerdeki talebeden bazıları, mensup buldukları şubelerde ihtisaslarını yapar ve Doktora-dissertationlarını hazırlarlardı. Her sömester bu ihtisas sahalarından biri, meselâ, Budist plastiği, Çin ressamlığı, yahut göç-devri tezyinatı, üzerinde seminer çalışmalarının uzun uzadıya durduğu mevzulardan birini teşkil ederdi.

Enstitüde her gün sabah saat sekizden akşam saat yirmiyeye kadar çalışılırdı. Giriş imtihanını kazanan her talebenin Enstitüde ayrı bir yeri olur ve bütün gün çok canlı bir faaliyet görülürdü. Toplu sanat tarihi gezintileri de eksik değildi. Bu gezintiler, Viyana civarında Ortaçağdan kalma kiliseleri, Barok şatoları incelemek gayesiyle yapılırdı. Talebenin toplandığı neğeli akşamlarda pek sık olurdu ve her yıl Karnaval'a rastlayan Enstitü-bayramı, mevsimin en unutulmaz günü olurdu.

Strzygowski, Viyana Üniversitesinde bulunduğu yirmi dört yıllık faaliyeti zamanında (daha evvel on yedi sene Graz Üniversitesinde bulunmuştu) ihtisası sanat tarihi olan 60-70 felsefe doktoru yetiştirmiştir. Bunlardan çoğu pratik sahaya geçmek zorunda kaldılar. İncilin sözleriyle "çok kişi çağrıldı, pek azı seçildi." Bununla beraber bir çoğu Nazilikten önceki Almanyada sahalarında devamlı bir isim yaptılar ve diğer bir kısmı bu gün Amerikada profesör ve müze müdürü olarak çalışmaktadır. Ben de orada on üç yıl kadar bulundum. Eski talebemizden kadın Dr. Kramrisch yirmi senedenberi Kalküta Üniversitesinde Hind sanatı profesörlüğü yapmaktadır. Kendisi bu gün bu sahada en salâhiyetli bilgin olarak tanılır. Çin sanatıyla uğraşan, pek müstait bir kız talebemiz, yanında ihtisas yapmak istediği Berlinde Doğuasya-Müzesi müdürüyle —müdürün böyle bir rekabeti erkekliğine yediremediğinden olacak— ev-

lendi. O kadar ümit bağladığımız bir çok kadınlarımız hep bu yolda kaybolup gittiler.

1934 yılında Strzygowski'nin tekaütlüğünden sonra kürsü boş kaldı ve kütüphane diğer teknik cihazlarla birlikte öteki sanat tarihi enstitüsüne taşındı. Ancak benim, 1939 da, Viyanada derslerime devam için «U. S. A.» dan geri dönmem üzerine, Asya sanat ülkeleri tarihi —İslam, Hind ve Uzak Doğu sanatları tarihi—tekrar öğretilmeğe başlandı ve bu hal 1943 yılının sonbaharında İstanbul Üniversitesinin davetini kabul ettiğim tarihe kadar devam etti.